„Про вôльнû землѣ"

написавъ

Д-ръ Іосифъ Олеськôвъ.

Коштомъ и заходомъ Товариства „Просвѣта"

ЛЬВÔВЪ, 1895.

Зъ друкарнѣ Наукового товариства имени Шевченка
пôдъ зарядомъ К. Беднарского

Чи вже рôдна земля не выживить насъ?

По цѣлôмъ краю зрываe ся нарôдъ опускати рôдну землю щобы шукати долѣ въ незнанôмъ краю на другôмъ кôнци свѣта, где лѣто въ Рôздво, а безснѣжна зима въ самû нашû жнива припадае. Въ староствахъ чекають люде цѣлыми громадами, просячи о пашпорты, — трафіки по мѣсточкахъ торгують мѣстцями тыжднево по кôлькасотъ злр за штемплѣ пашпортовû, а у адвокатôвъ не зачиняють ся дверѣ за людьми, що просять о выроблене пашпорту, котрый взбороняють ся давати староства. Не помагають нѣчого представленя урядникôвъ, священникôвъ, дѣдичѣвъ; — та тôлько доливають оливы до огню. Натомѣсть найглупша и найдикша вѣсть, пôдсунена агентомъ, що ось то архикнязь бл. п. Рудольфъ або архикнягиня Стефанія закладають для вѣрного руского народу кольовіи въ Бразиліи, на котрû треба чимъ скорше ити, бо и такъ пôзнѣйше малибы людей тамтуда насильно переселяти, — такû вѣсти знаходять вѣру у народа и пôдсычують горячку еміґраційну.

На шалъ нема лѣкарства, якъ чиста, зимна правда. Во всѣхъ представленяхъ противъ еміграціи люде чули, що интелігенція або не понимала цѣлои нужды матеріяльнои сельского господаря або сама точныхъ вѣдомостей

о Бразилiи не мала, або (якъ дѣдичѣ) встримувала емiграцiю бôльше зъ обавы о утрату робôтника, якъ зô взгляду на долю господарску.

Яка нужда у насъ по селахъ; кôлько терпѣня, высилкôвъ, страху передъ непевнымъ завтра, перебуде загалъ сельского люду, нѣмъ дотягне до живъ — се вôдчуває лише самъ народъ а знають по троха лише тiи, що близько, дуже близько зъ нимъ живуть. Середъ мѣскои рускои интелiгенцiи трафляють ся ще и такû, що дивлять ся на людъ черезъ окономскû окуляры и вся нужда селянь єсть у нихъ єдино наслѣдкомъ „лѣнивства господаря“.

Для интелiгенцiи треба станъ матерiяльный селяньства представити въ цифрахъ. Отожь въ Галичинѣ на звыжь пять мiлiонôвъ сельскои людности єсть грунтôвъ нетабулярныхъ всего 4.758·730 гектарôвъ*). Въ тôмъ мѣстять ся рôлѣ, сѣножати, огороды, лѣсы громадскû, але такожь и мочарѣ, неужитки, мѣсця пôдъ будôвлями. Коли вôдкинено — землю непродуктивну, до котрои зачисляємо неужитки, мочарѣ, мѣсця будовлянû, по части лѣсы громадскû, зъ котрыхъ громады хôсна не тягнуть, часть пасовискъ, що повиннû були бути вписанû пôдъ рубрикою неужиткôвъ, сѣножати, котрыхъ не косить ся, або котрû дають сѣно здале на пôдстѣлку; дальше, коли вôдкинемо грунта ерекцiональнû (священничû) и тыхъ богачѣвъ, котрыхъ посѣлости бôльше надъ 20 моргôвъ выносять; то зъ повыс̧шои сумы лишить ся для самои масы народа мало що бôльше якъ 3 мiлiоны гектарôвъ. Се значить, що родина господарска, зъ пяти душь зложена, мае п е р е-

*) Гектаръ рôвнає ся около сѣмъ чвертей морга.

сѣчно около три гектары грунту. Щобы знати кôлько родина зъ пяти душь зложена мае доходу зъ такого грунту погляньмо на цифру пересѣчныхъ уроджаѣвъ въ послѣднôмъ десятилѣтю.

Не увзгляднясмо того, що шеста часть грунтôвъ селяньскихъ лежить толокою и беремо за пôдставу рахунку, буцѣмто цѣла просторонь грунтôвъ, отжежь навѣть и сѣножати и мало продуктивнû пасовиска, була обсѣяна найвартнѣйшими плодами то есть бѣлымъ збôжемъ. У насъ въ Галичинѣ выносили пôсля датъ статистичныхъ пересѣчнû уроджаѣ пшеницѣ, жита, ячменю, вôвса въ лѣтахъ 1882—1891 округло пôвосьма сотнара метричного т. е. 750 кільограмôвъ зъ гектара. Числячи селянске збôже по 5 злр. за 100 кільогр., буде пересѣчна вартôсть brutto цѣлои продукціи зъ гектара: 37 злр. 50 кр. На родину зъ 5 душь вартôсть цѣлои продукціи brutto выносила въ остатнôмъ десятилѣтію 3×37·50 злр. = 112 злр. 50 кр. Але господареви плодôвъ своеѣ землѣ проѣсти не вôльно.

На самъ засѣвъ потребуе лишити на 3 гектары 6 кôрцѣвъ збôжа вартости 30 злр.; податки, наемъ або утримане худобы робучои и инвентара мертвого вынесуть зъ 50 злр., — а осталыхъ 32 злр. 50 кр. мôгбы господарь изъ своею родиною, яко заплату за цѣлорôчну пѣшу роботу коло грунту и процентъ вôдъ вартости свого майна, зъужити на прожитокъ (ѣду, убране, опалъ). Мôгъ бы, кобы не потреба сплачувати довгôвъ, кобы не асекурація, конкуренція до школы и церкви, пôдтримоване будынкôвъ господарскихъ, выпадки въ родинѣ полученû зъ коштами (уродины, слабôсть, весѣле, смерть) таксы спадщины и многû иншû.

Кôлькожь властиво лишае ся господареви осьмоморговому, то значить по просту пересѣчному нашому

господареви, на прожитокъ? Отъ пару риньскихъ на рôкъ або якъ зôйде ся кôлька выдаткôвъ наразъ, на примѣръ кажуть ставити наразъ мурованy церковь и школу, то не лишень нѣчого ся не лишить, але ще грубо задовжити ся треба. Въ тыхъ цыфрахъ лежить ключь нетôлько до еміграціи, нетôлько до зрозумѣня матеріяльного положеня нашого люду, але таки до порозумлѣня положеня цѣлого народу. Оно таке: Що найменше 90 на 100 всѣхъ рускихъ душъ въ Галичинѣ не мае зъ чого жити якъ не заробить на обшарѣ дворськимъ.

Заробки чимъ разъ стають рѣдшî, разъ що люда робучого намножило ся, по друге що паны а ще частѣйше пôдпанки безъ потребы спроваджують на жнива людей постороннихъ, щобы своимъ докучити, и що обшары дворскî запровадили машины якъ паровî молотѣльнѣ, сѣвачки, жнивярки, котрî вôдобрали людемъ заробки. Цѣна роботы надзвычайно низька, въ жаднôмъ разѣ на повне утримане поодинокого чоловѣка а не то що родины не выстарчить. Люде выглядають посѣпака зо двора, якъ якого спасителя, щобы бувъ ласкавъ закликати на роботу, але щасте се: заробити за день двѣ три шôстцѣ, а мѣсцями и часами ледво кôльканайцять крейцарôвъ, лучить ся разъ або два разы на тыждень.

Отжежь такъ: о заробокъ трудно, грунтъ дае тôлько хôсна, що дахъ надъ головою и закрышку до борщу — тому люде тратять розумъ и рвуть ся до безглуздои еміграціи въ Бразилію.

Не можна мѣряти тыхъ поступкôвъ, що чоловѣкъ сповняе въ роспуцѣ мѣрою звычайною. Поки бувъ иншій выхôдъ, то нарôдъ радивъ собѣ розумно. До недавна мѣстцемъ прибѣжища для надмѣру людности були

Сполученѝ Державы въ пôвнôчнôй Америцѣ. Тамъ ѣхали нашѝ люде на заробôтки, працювали рôкъ два або часами и довше а грошѣ слали сюда на господарство або зъ собою привозили. Въ Америцѣ заробляли нашѝ люде пересѣчно по 2 зл. 50 кр. денно, тожь хоть тамъ жите дороге, можна было прецѣнь робôтникови скромному, якъ нашь, заощадити гроша. Поратувала та Америка насъ, богато господарствъ очистило ся зъ довгôвъ, богато зыскало капіталъ, необходимый до кождого пôдвигненя господарства. Але на нещасте тамъ ся заробки урвали. По выставѣ въ Чікаґо въ роцѣ 1893 наставъ тамъ небувалый застôй въ промыслѣ, стануля фабрики, ограничено отжежь и выдобуване угля камѣнного, потрѣбного въ фабрикахъ. И тамошнѝ и нашѝ робôтники, що були тамъ головно въ копальняхъ угля зайнятѝ, стратили роботу. Нашѝ мусѣли вертати въ значнôй части, а и теперь тамъ близько 800.000 робôтника въ Сполученыхъ Станахъ безъ занятія, нема одже по що тамъ ѣхати. По такôй кризѣ промыслъ тамъ не скоро оживить ся

Щожь теперь дѣяти? Стелить ся передъ нами три дороги. Перша полѣпшати господарство, щобы и уроджаѣ и чистый зыскъ зъ землѣ пôднести. Друга шукати поплатнѣйшихъ заробкôвъ. Трета: выходити на поселене до краѣвъ, где ще суть або цѣлкомъ вôльнѝ землѣ або где моргъ доброи землѣ за кôлька або кôльканайцять реньскихъ купити можна.

Бôльшѝ уроджаѣ можна осягнути лише коштомъ бôльшихъ накладôвъ капіталу. Теперь же, коли цѣны продуктôвъ господарскихъ спадають, якъ разъ найгôрша пора до заводженя накладового (интенсивного) господарства.

Організація заробкôвъ — то поле бôльше надѣйне,

якъ двигнене господарства безъ капіталу накладового и всѣ нашѣ силы повиннѣсьмо звернути именно на се. Тутъ ся покаже, о скôлько интелігенція здужае помогчи народови. Священники повиннѣ (щобы не входити въ суперечь зъ интересами своеи громады, давати поля селянамъ на спôлки, або выбравши собѣ що найлучшихъ робôтникôвъ пôдвысшити значно плату за роботу. Самѣ бы не стратили; а могло бы то ся причинити хоть до маленького пôдвысшеня уровня платы въ селѣ. Селяне повиннѣ въ тыхъ справахъ розвинути спрытъ и запобѣгливôсть принайменьше таку, якъ Мазуры. Отъ вони провѣдують всюда за роботою, чи то при жнивахъ, чи то при желѣзницяхъ, чи то при регуляціи рѣкъ, а на нашôй рôднôй земли выдирають хлѣбъ нашимъ людемъ. И нашѣ люде повиннѣ ся лучити въ такѣ спôлки робôтничѣ (артелѣ), и купою провѣдувати за заробкомъ. Ту на своимъ грунтѣ не завадило бы такожь при публичныхъ роботахъ упôмнути ся, где належить, о тое, щобы роботы не брали чужѣ, ино тѣ, що за ту землю податокъ платять. А якъ въ своѣмъ краю роботы не знайде ся, тогды треба бы ся кинути дальше. Въ поблизькихъ мало залюдненыхъ краяхъ якъ въ Росіи полудневôй, Румуніи, Угорщинѣ, дальше въ Босніи платять добре пôдчасъ живъ, — тамъ могли бы ватаги нашихъ робôтникôвъ пôдъ проводомъ атамана, знаючого тамошный языкъ, красный крейцаръ заробити, котрый повиненъ бути ужитый на двигнене господарства. Тутъ отвирае ся вдячне поле для дѣланя интелігенціи, провѣдувати за заробки, старати ся о правну опѣку робôтникôвъ идучихъ за границю а не полишати тои справы жидамъ, котрѣ, якъ знаемо, посередничать въ достарчуваню нашого робôтника до Румуніи. Свого часу ходили нашѣ народолюбнѣ студенты на вандрôвки межи нарôдъ;

було зъ того много славы а мало реального пожитку. Кобы такъ зважило ся кôлькохъ, безъ галасу, проводити первый робôтничû ватаги за границю за заробôтками и хоронити ихъ тамъ вôдъ вызыску, була бы то праця, якои народъ теперь потребуе.

При нынѣшнôмъ матеріяльнôмъ положеню селянъ есть парцеляція дôбръ табулярныхъ можлива лише черезъ такъ званыхъ сельскихъ богачѣвъ, а долѣ властивои масы народа она не дотычить. Впрочѣмъ тû парцеляціи, котрû господарѣ власными силами перевели, суть по бôльшôй части ладованемъ собѣ на барки бôльшихъ тягарôвъ, нѣжь они можуть знести. Не завадить знати, що Банкъ краевый есть уповномочненый удѣляти кредиту спôлкамъ парцеляційнымъ, наколи переводять парцеляцію зъ увзглядненемъ интересôвъ народныхъ.

Реально можуть нынѣ вплынути на полѣпшене матеріяльного положеня а що за тымъ иде и взагалѣ долѣ народа:

1) Организація заробкôвъ въ цѣли узысканя капіталу, потрѣбного до двигненя господарствъ селяньскихъ.

2) Розумна, розважна, повôльна але стала еміграція надмѣру людности въ цѣляхъ поселеня або такъ звана кольонізація.

Головнымъ предметомъ сеи книжечки есть именно справа кольонізаціи.

Попередъ всего пригадую що пôсля правъ нашои державы кождому вôльно опустити границѣ державы и поселити ся гдеинде на свѣтѣ, о скôлько не стоить тому на перешкодѣ обовязокъ службы войсковои. Всякû перепоны и перешкоды, хоть можуть бути часами спасительнû навѣть для охочихъ до еміграціи, не выплываютъ зъ законôвъ державныхъ.

Зъ еміґруючихъ голѣручь ледво оденъ на сто може

робити ся доброи долѣ. — противно: емiграцiя на поселенѣ вымагає всегда капiталу на загосподароване, хоть бы тамъ въ новôмъ краю дали спорый кавалъ найлучшого грунту за дармо. Зубами грунту не вкусишь. Точно цифры означити не можна, але все таки треба мати на мѣстци ще кôлька сотокъ въ руцѣ.

Лишь не до Бразилiѣ.

Якъ бы менѣ хто сказавъ въ однôмъ словѣ означити, чимъ есть для нашихъ емiгрантôвъ Бразилiя, вôдповѣвбымъ: гробомъ. Нетôлько гробомъ всякои надѣѣ на лѣпшу будучнôсть, але таки дословно гробомъ. Я певный, що и всѣ, прослѣдивши и розваживши факты дословно, котрi тутъ подаю, прiйдуть до тогожь переконаня.

Якъ прiйшло до того, що люде вôдъ насъ прочули за Бразилiю и що почала ся тамтуда емiграцiя? Щобы то порозумѣти мусимо ся перенести до самои Бразилiи. То край, що лежить на другôй сторонѣ кулѣ земскои. Якъ вже сказано тамъ въ Рôздво лѣто, а въ нашû жнива зима. Край то величезный такъ завбôльшки якъ цѣла Европа. Клiматъ горячiй. По бôльшôй части Бразилiя заросла такими лѣсами, що хотячи ся продерти черезъ нихъ, треба крокъ за крокомъ пробивати собѣ топоромъ дорогу. Грунтъ мочароватый багнистый, въ тôмъ вѣчнôмъ горячу парить ся болото и зъ гниючихъ решток звѣрячихъ и рослинныхъ взносять ся нездоровû опары. Тамъ нѣколи не выгасає на низинахъ и на берегахъ моря страшна пошесть жовтои пропасницѣ, котра рôкрôчно пожирає безъ числа людей. Лише горы и высочины суть свобôднѣйшû вôдъ тои хоробы. На грунтахъ управляють мандьоку, каву, бавовну, а тôлько

въ провінціи Парана и Санта Катаріна, котрі лежать бôльше на полудне, є троха холоднѣйше (все тамъ на выворôтъ отъ такъ якбы въ полудневôй Италіи. Въ Паранѣ вже можна управляти нашû збôжа, передовсѣмъ однако кукурузу. Пробують управы жита, але на жито еще видко за тепло, бо зерно марнѣе и выглядає якбы припалене.

Головно управляє Бразилія тростину цукрову, гаѣ корчѣвъ кавы и бавовну Управа тыхъ рослинъ вымагає через цѣлый рôкъ богато працѣ и заходу. До року 1888 куповали Бразилійцѣ въ Африцѣ невôльникôвъ-муринôвъ. Тû невôльники, пôдганянû бичами, катованû и заковуванû въ кайданы або й забиванû на смерть за найменшій непослухъ або запущеня ся въ роботѣ, обробляли Бразилійцямъ плянтаціи кавы и бавовны. Якъ ясный грôмъ зъ неба упавъ на дѣвичѣвъ землѣ бразилѣйскои указъ цѣсаря бразилійского зъ дня 13-го мая 1888, въ силу котрого невôльництво въ Бразиліи зôстало знесене Въ той день узрѣло ся 800 тысячѣвъ муринôвъ - въ Бразиліи вôльными людьми. На першій вôдголосъ свободы покинули свои закратованû вязницѣ, котрû тôлько звѣрского збыткованя ся надъ людьми видѣли, и утѣкли въ лѣсы. Зъ першу взбороняли ся прійняти яку небудь платну роботу на плянтаціяхъ а въ жаденъ спосôбъ не хотѣли вертати до давныхъ своихъ вязниць. Плянтаціи опустошѣли, позарастали бурянами а плянтаторы ледво часть якусь своихъ плянтацій могли задержати въ управѣ, решта для браку рукъ робучихъ марнѣла. Лють найшла на Бразилійцѣвъ, въ злости скинули свого цѣсаря зъ престола, але то имъ нѣчого не помогло. Потреба було за всяку цѣну старати ся о робôтника на плянтаціи. Тогды, щобы звабити бѣдныхъ люд й зъ Европы до Бразиліи, правительство тамошне

розпустило платныхъ агентôвъ по Европѣ, а въ последныхъ лѣтахъ найбôльше середъ Мазурôвъ и Русинôвъ, а заразомъ почало на свои кошта перевозити моремъ емігрантôвъ дармо. Отжежь зъ одной стороны крайна нужда, вôдбираюча способнôсть здоровои розваги, зъ другои стороны пôдшептуванѣ агентами дивоглядиѣ вѣсти про добра бразилійскѣ и даремный перевôзъ моремъ запалили огонь горячки еміграційнои. Єсть надѣя, що той огонь потухне скоро, бо вже починають вертати назадъ до краю першѣ розбитки бразилійскѣ, котрѣ стратили тамъ послѣдный крейцаръ, стратили черезъ смерть родину а гдекотрѣ и здоровлє. Такихъ утѣкаючихъ зъ Бразилии буде чимъ разъ бôльше и они рознесуть правдивѣ вѣсти про Бразилію, котрымъ вже народъ повѣрить. На берегахъ моря и въ портахъ бразилійскихъ блукають тысячи Мазурôвъ и Русинôвъ хотячи ся дôстати назадъ до краю, але назадъ не хотять ихъ за дармо перевозити. Треба бы мати кôлька сотъ злр. на поворотъ. Богато люда послѣдныхъ силъ добуває, щобы заробити собѣ грôшь на поворотъ до краю. За лѣтъ кôлька тота хвиля еміграційна до Бразилии поверне назадъ до краю, але въ десятеро слабша. Решта ся лишить въ бразилійскôмъ гробѣ.

Бразилія спроваджувала людей на роботу до плянтацій кавы и бавовны, а нашѣ люде надѣяли ся свого грунту и жадали, щобы ихъ вôдставлювано — на кольоніи, особливо до провінціи Парана и Санта Катаріна а такожь Ріо Грандо де Суль, въ котрыхъ то провінціяхъ климатъ єсть троха холоднѣйшій и можна нашому чоловѣкови дыхати.

Видячи тоє правительство замкнуло тотѣ провінціи и не пускає тамтута людей на кольоніи, щобы ихъ змусити ити на роботу до плянтацій кавы и бавовны.

Яко предлогъ подали, що въ тихъ провинціяхъ поднесли наши кольоністы второкъ бунтъ, отжежь больше людей зводси правительство не може тамъ поселяти. Ровночасно ограничило правительство бразилійске число вольныхъ білетовъ на 500 штукъ мѣсячно, и дало ихъ до роздѣлу Товариству подъ назвою святого Рафала. Цѣлею того Товариства а властиво филіи галицкои того Товариства, около котрои заложеня найбольше трудивъ ся панъ Генрикъ Вельовейскі, дѣдичь зъ Покутя, а опосля графъ Потуліцкі, есть: ограничити еміграцію и по можности опѣкувати ся емігрантами. Та опѣка полягае въ томъ, що выправляють емігрантовъ цѣлыми партіями наразъ зо Львова до Генуѣ, черезъ що люде не выдають больше на ту подорожь якѣ потрѣбно, по друге, що въ Генуѣ чи Удіне, мѣстѣ надморскомъ въ Италіи, зводки виходятъ кораблѣ до Бразиліи, упрошено одного польского законника, щобы наглядавъ за еміграптами, бо власне тамъ найчастѣйше трафляє ся, що люде черезъ несвѣдомость або несумлѣнность рожныхъ агентовъ тратять послѣдный неразъ грошь. Зъ останною партіею еміграптовъ выѣхавъ также оденъ польскій ксьондзъ дѣлити добру чи злу судьбу зъ еміграптами. На томъ властиво всяка опѣка кончить ся а на дальше отримують еміграпты только раду, щобы подъ жаднымъ условіемъ не дали ся звабити на плянтаціи въ иншихъ провінціяхъ, лише до Стану Санъ Паульо на границѣ Параны, а то въ той цѣли, щобы колись, якъ ся правительство розмыслить и на ново отворить Парану для кольонизаціи, могли ся тамтуда перенести до своихъ, уже давнѣйше тамъ осѣвшихъ. Въ портовомъ мѣстѣ Сантосъ надъ моремъ, въ станѣ Санъ Паульо знову упрошено одного польского ксьондза, щобы служивъ радою еміграптамъ, куда и до кого мають ся удавати

на роботу: але рѣчь ясна, що въ практицѣ добра воля ксьондза не на богато здасть ся и не буде вôнъ въ спроможности вôдповѣсти заданю въ вдоволяючій спосôбъ, тымъ бôльше, коли всѣ тû транспорты робôтникôвъ направду звернуть ся въ оденъ пунктъ на границю Параны и вытворять тамъ конкуренцію о заробки. Впрочѣмъ ксьондзъ той ще и не доѣхавъ до Бразиліи и не знає тамошныхъ обставынъ зовсѣмъ.

Такъ отже стоимо передъ фактомъ, що люде идуть лишень для зарôбкôвъ ажь въ Бразилію, въ условія найбôльше некористнû, якû лише подумати собѣ можна. Годѣ придумати подвигу економичного, въ котрôмъ бы було менше здорового змыслу якъ въ тôмъ. По прибутю до портôвъ бразилійскихъ опадає еміграитôвъ тьма агентôвъ, котрû тягнуть робôтниковъ до рôжныхъ плантаторôвъ часами и звижь сто миль въ глубину краю. Робôтникôвъ законтрактовують звычайно на три лѣта, такъ що передъ уплывомъ того часу робôтникъ не смѣє опустити свого пана. Панъ достарчає робôтникови на рахунокъ его платы віктуалôвъ и средствъ до житя, при чôмъ завше показує ся, що робôтникъ виненъ панови; отжежь и по трохъ лѣтахъ неразъ задля задовженя не буде мôгъ свого пана опустити. Той стосунокъ службовый не далеко утѣкъ вôдь невольництва. Нашû люде занимають навѣть на мешкане тотû закратованû казармы, въ котрыхъ давнійше мешкали невôльники-мурины, и въ котрыхъ по кутахъ єще лежать огиднû кайданы.

Коли передъ кôлькома лѣтами законтрактувавъ якийсь жидъ Гуцулôвъ до роботы до пана въ Румуніи, а панъ той дуфаючи, що Гуцулы за границею жадноі справедливости не знайдуть, кривдивъ ихъ дуже, такъ они ночею покинули того пана и утѣкли черезъ границю на нашу сторону. Могли утечи, бо Румунія граничить

зъ нашимъ краемъ. Але що зробить Мазуръ чи Русинъ на плянтацияхъ глубоко въ Бразиліи, коли єго кривдить панъ, привыклый еще до невôльникôвъ? кому ся поскаржить? куда утѣкне? Справедливости въ урядахъ жадной не знайде, бо тамъ навѣть не ма сталыхъ урядникôвъ якъ у насъ, а впрочѣмъ они завше потягнуть за тамошнимъ, за дѣдичомъ. Положене безъ выходу! Пoти буде кунявъ и мучивъ ся, поки ся не змилує надъ нимъ жовта фебра, котра тамъ нѣколи не угасає и не забере своеи жертви.

Доста ту бѣдный господаръ зазнає гôркои долѣ — але якъ хоче за житя дôстати ся до пекла, то нехай ѣде до Бразиліи!

Грунту въ Бразиліи дармо не дають; давнѣйше, поки Парана не була замкнена, давали господарамъ по 20 гектарôвъ лѣса не за дармо ино на сплату за 250 риньскихъ. Вôдъ того довгу числять собѣ 9 процентъ. Ровночасно на конто осадника записують почвôрною кридкою все що вôнъ зъѣсть за часъ, якъ висяде на суху землю ажь до першого збору. Зъ того наростають великû сумы — такъ що нѣмъ той нашъ кольоніста мавъ першу миску кулешѣ зъ кукурузы то вже бувъ такъ задовженый, що зъ довгôвъ не вылѣзе.

А до того першого збору далеко — далеко! Урядники, котрû фасують грошѣ на удержане еміґрантôвъ, нѣмъ тотû осядуть на грунтѣ, тримають ихъ цѣлыми мѣсяцями часами по пôвъ року по кôлькасотъ люда разомъ въ бараках. Люде рвуть ся, а властиво рвали ся, до грунту, а тымъ урядникамъ анѣ въ головѣ ихъ пускати на грунтъ. За той цѣлый часъ довгъ еміґрантôвъ наростає, бо кождый кусникъ записують на ихъ рахунокъ почвôрною кридкою. Врештѣ,

вôдставили ихъ до тыхъ кольоній. То пуща, анѣ мѣста, анѣ села на кôльканайцять миль въ около. Ино дикѝ Ботокуды нападають вôдъ часу до часу на кольоністôвъ, мордуючи на смерть. Вôдмѣряно еміґрантови 20 гектарôвъ глухого лѣса, а такого величь, що сокирою годѣ що вцѣяти. Треба собѣ огнемъ помагати. Гôркій то корчунокъ! Нашого лѣса зъ десять морґôвъ бы выкорчувавъ за той часъ нѣмъ тамъ оденъ. Врештѣ очистивъ собѣ господарь кавалокъ вôльного поля, порыцькавъ мотикою и всадивъ троха зерна кукурузы. То перша надѣя; але нехай ся не тѣшить, бо якъ працюючи черезъ кôлька лѣтъ очистить собѣ пару морґôвъ пôдъ засѣвъ, якъ ся загосподаровувати зачне, зачнуть зъ него довги за ґрунтъ и за прожитокъ стягати. Але звôдки тамъ крейцаря взяти? Заробити не заробить, бо нема кому. Сказано що тамъ пуща, нема мѣста бôльшого, ино хиба та Куритиба, бо черезъ ню весь народъ на кольоніи переходивъ, тото одно мѣсточко тамъ взросло. Та и до тои Куритибы вôдъ новѣйшихъ кольоній кôльканадесять миль. Цѣлый край вôддѣлевый вôдъ моря пасмомъ гôръ, порослыхъ непроходимымъ лѣсомъ бразилійскимъ. Зъ кольоній до берегу моря, где бы збôже продати можна, провадить одна — єдина желѣзниця, але на тôй желѣзницѣ оплаты за перевôзъ товарôвъ такѝ дорогѝ, що нѣхто нею збôжа не возить. Гостинця або дороги возовои зовсѣмъ нема. А ту крейцаря треба не тôлько на сплату довгôвъ, але до хаты и на господарство гдещо купити здалобы ся. Въ Паранѣ фабрики жаднои нема, все треба зъ далека черезъ море спроваджувати. Кожда рѣчь оплачує на границѣ дуже высоке цло, а нѣмъ дôйде на кольоніи, то цѣна за кожду рѣчь такъ наросте, що у насъ бы чотыры разы бôльше за тотѝ грошѣ накупивъ. Отъ проста сокира, що у насъ

за 40—50 кр. купить, тамъ коштуе три тысячѣ вôсѣмъ сотъ райсôвъ, що на нашѣ грошѣ выпаде близько чотыры злр. Плати кольовісто!

Нѣхто въ Паранѣ не видѣвъ, щобы ся галицкѣ кольовісты направду добре мали — и не зобачить; тôлько въ давныхъ кольоніяхъ пôдъ Куритибою, где блисше до свѣта, где безуставно переходять еще новѣ емігранты, тамъ гдекотрѣ кольовісты доробили ся гдеякого маетку. Взбогатили ся тыми бѣдаками, котрѣ черезъ Куритибу переходять на кольоніи. Але, якъ не буде бôльше дурныхъ, щобы ѣхали на кольоніи до Параны, то и тѣ кольовісты пôдъ Куритибою скапцанѣють.

Були тамъ въ Паранѣ на кольоніи мудрѣйшѣ вôдъ Русинôвъ и Мазурôвъ; було 6.000 Нѣмцѣвъ, котрѣ пробували ся поселити въ лѣтахъ тысячь вôсѣмсотъ сѣмдесятôмъ третôмъ, четвертôмъ, але тотѣ скоро провѣдали, що варта цѣла Парана, и покинули еѣ. Пôшли дальше до Аргентины, тамъ знайшли добрѣ землѣ, свѣтъ отвертый, и тамъ ся красно загосподарували.

Впрочѣмъ, еще разъ кажу, теперь и до того добра не пускають, лише вôдъ разу тягнуть нашихъ на роботы до плянтацій.

На останку найсумнѣйща сторона ѣзды до Бразиліи: се втрата житя або здоровля. Вже въ дорозѣ моремъ вôдъ берега Италіи до берега Бразиліи, котра тревае три тыжднѣ, приходить ся гôрко протерпѣти. Кровава то дорога. Хто не ѣхавъ на морю, дôстае морскои хоробы, котра обявляе ся сильными и надзвычайно прикрыми вонітами. Вôдъ того нѣхто не вôльный. Тобы само про себе еще не велика бѣда була. Але выобразѣть собѣ кôлькасотъ люда, зôпханыхъ якъ селедцѣ въ бочцѣ до однои салѣ пôдъ покладомъ, где

лôжка кôлькома поверхами одно надъ другимъ, а межи рядами ледво перейти можна, и колькасотъ тыхъ западае на разъ на морску хоробу: выобразѣть собѣ дальше три тыжднѣ дороги нечувано горячои, бо жь то ся прецѣнь черезъ рôвникъ переѣжджає; якій тамъ обрыдливый сморôдъ въ тôмъ хлѣвѣ людскôмъ, яка страшна задуха, що за вôдражаючій брудъ. Середъ такого оточеня нѣхто не годенъ бути здоровый. всѣ жовкнуть, хорѣють, а слабшû и дѣти и гинуть.

Наконець приѣжджають еміґранты до Ріо Жанейро, головного мѣста (столицѣ) Бразиліи. Тутъ одалеки вôдъ самого мѣста на однôмъ островѣ побудованый готелъ для еміґрантôвъ, въ котрôмъ ихъ перетримують ажь до вôдосланя на мѣсце призначеня. Той готель въ столицѣ — на очахъ цѣлого свѣта — отжежь зъ еміґрантами обходять ся добре и живлять ихъ несогôрше. Въ дальшôмъ описѣ подаю вымики зъ книжки очевидця Гемпля, котрый вразъ зъ Дромъ Семирадскимъ ѣздили до Бразиліи придивляти ся, що ся тамъ зъ еміґрантами дѣє. Они задивляють ся на Парану, яко на „пятый край Польщѣ" и длятого не одно рожево имъ представляє ся; тымъ бôльше цѣкавû факты, котрû они ствердили.

Отжежь пише панъ Гемпель въ своихъ нотаткахъ подорожныхъ: „Коли въ роцѣ минувшôмъ въ Цвѣтни свѣжо прибувшû еміґранты почали умирати на жовту феброу въ нездоровôмъ портѣ Ріо Жанейро, перенесено ихъ на часъ заразы до Пінейро, въ горы, до мѣсцевости майже зовсѣмъ здоровои".

Въ тôй „здоровôй" мѣсцевости, якъ ся довѣдуємо вôдъ п. Гемпля о колькадетяты вершôвъ дальше: „Дѣти дрôбнû вымерли тутъ майже всѣ, 100 зъ горою и то

въ протягу мѣсяця". „Помимо вѣчно треваючои.... — жовтои феборы есть столиця Ріо Жанейро уважана яко мѣсце спасенія, и той, що ся тутъ зъ плянтацій кавы достав, уважає ся за спасеного... Много людей хоруе и умирає... Безустанно спотыкає ся по улицяхъ Негрôвъ, розносячихъ трумны на головахъ, омнібусы похоронні, котрі, ѣдучи бѣгцемъ, вывозять умерлыхъ на цвинтаръ". „Зо всѣхъ еміграитôвъ, котрі зôстали въ Ріо Жанейро — бôльша часть вымре або вынесе ся где инде...".

Дôмъ для еміграитôвъ въ иншôмъ мѣстѣ Санъ Паульо и порядокъ въ нѣмъ уже не подôбный цѣлкомъ до такогожь дому въ Ріо Жанейро. „Всюда вже вôдъ входу залѣтає нестерпимый сморôдъ. Задуха, брудъ, обрыдливый сопугъ пригадують подорожь морску на корабли. Въ кутѣ однои салѣ кôлька жѣнокъ еміграитôвъ, котрыхъ чоловѣки лежать въ шпиталяхъ. Въ другôй салѣ двѣ родины свѣжо прибувшî. Ледво два дни суть въ Бразиліи, а вже ся зле мають, не можуть ѣсти тои ѣды, що имъ тутъ дають, того мяса сушеного, тыхъ рыбъ смердячихъ. Скаржать ся и суть въ розпуцѣ, зъ громадою хорыхъ дѣточокъ, безъ гроша, въ чужôмъ краю!"

Дôмъ еміграцийный въ Сантосъ: „Повно ту бруду, смороду, ще гôрше якъ въ Санъ Паульо. Повсюдно скаржать ся на кліматъ, котрый ту — въ тôмъ гнѣздѣ жовтои феборы — есть убійчій. Еміграиты проклинають Бразилію и тыхъ, „що єѣ взновили...". Нашимъ господарямъ не може ся въ головѣ помѣстити, коли въ костелѣ видять пса, або коли видять кого зъ папіросомъ — що тутъ есть звычайне; видко, нема ту Пана Бога, кажуть".

Домы еміграційні въ самôй Паранѣ въ Куритибѣ представляють ся о скôлько можна еще гôрше. „Всѣ

емігранты мѣстять ся на пôдлозѣ, а невѣсты показують вамъ зъ плачемъ тонкû, здертû рогожѣ, на котрыхъ мусять спати въ брудѣ и робацтвѣ. Гдекотрû чекають тутъ вже 3—6 мѣсяцѣвъ на вызначенû кольоніѣ, дрôбныхъ дѣтей майже не видко межи ними. Найстрашнѣйшій видъ представляе однакъ третій дôмъ еміграційный, тутъ мѣстить ся 940 емігрантôвъ; сплять оденъ надъ другимъ трома рядами цѣлкомъ якъ на корабли! повѣтре страшне, хорû лежать межи здоровыми, мати родить при умираючôмъ; то не выдумка, то фактъ! Що день выносять звôдси 4—5 трупôвъ.

Кольоніи надъ рѣкою Іґуассу въ Паранѣ. „Смертельнôсть на кольоніяхъ есть досить значна. Вôдъ марта до вересня, отжежь черезъ пôвъ року, умерло (лишевь въ Ріо до Патосъ) 30 осôбъ. Черезъ оденъ рôкъ вымирае въ кольоніяхъ въ Паранѣ бôльше якъ десята часть емігрантôвъ! Смѣло сказати можна, що въ домахъ еміграційныхъ и тутъ на кольоніяхъ, вымирае до року 20—25%". А що буде дальше? Не треба жадвои смѣлости до того, щобы предвидѣти, що тіи кольоніи змарнѣють не лише задля великои смертельности але также зъ браку условій економічного розвитку.

Ріо Неґро. Зъ опису цѣлого ряду страшныхъ и до глубины серця потрясаючихъ видôвъ, якû довело ся бачити Гемпльови и его товаришамъ на кольоніяхъ въ околицѣ мѣста Ріо Негро, пôдношу видъ кольоніи Санъ Педро. „Черезъ вѣковѣчный, велитный лѣсъ тягне ся прорубана проста лінія, досыть вузка; дерева повôдсувано о стôлько, що можна перейти яко тако по вытоптанôй трошечка стежцѣ. (Та лінія мае представляти будущу дорогу, лѣсъ по обохъ сторонахъ грунта для кольоністôвъ). На право вôдъ тои дорôжки стоять двѣ буды. То мешканя кольоністôвъ. Передъ одною —

прикрытый якимсь старымъ лахомъ лежить въ тифѣ, непритомный зовсѣмъ молодый еще чоловѣкъ. Єсть то Яворскій зъ Варшавы, робôтникъ изъ фабрики Шперлінга. Молода жѣнка зъ маленькимъ сынкомъ на руцѣ, залята слезами, сидить надъ нимъ. Въ будѣ не мають нѣчого иншого якъ одробину чорного гороху. Зъ тои глушѣ лѣсной треба ити по живнôсть 46 кільометрôвъ (— 6 миль)!

Въ другôй будѣ побôчь баба зъ дочкою, обѣ хорѣ, доперва вертають до здоровля; кôльканайцяти лѣтный хлопака лежить пôдъ будою зъ животомъ здутымъ якъ гора; жѣнки ледво можуть говорити, такъ суть ослабленѣ. Гдежь чоловѣкъ, пытаемо. Чоловѣкъ вже пару дней тому пôйшовъ „по живло до Ріо Негро и досел̂ѣ его не ма“. Въ Ріо Негро надыбали Гемпель и Сѣмирадскій въ баракахъ 1952 люда еміграптôвъ, мореныхъ голодомъ, окраданыхъ черезъ урядникôвъ, мученыхъ рôжными горячками, тыфомъ и умираючихъ якъ мухи. „Хотячи ся докладно переконати, кôлько офѣръ похлонула ту вже бразилійска земля, кôлько злочиньствъ сповнили урядники, пôшлисьмо на цвинтарь. Тутъ грабаръ, Нѣмецъ, показавъ намъ 134 могилъ нашихъ емігрантôвъ, свѣжо усыпаныхъ въ протягу кôлькохъ мѣсяцѣвъ, коли ту зачали „кольонізувати“ на цвинтари; бо „дѣйстно бôльше ту трупôвъ спочивае, нѣжь въ цѣлôй осадѣ примѣщено кольоністôвъ.“ Хтожь счислить, кôлько ихъ вымерло, нѣмъ дôйшли до Ріо Негро, або кôлько ихъ вымре уже на кольоніяхъ? Бо пôсля всего, що експедиція Семирадского дѣйстно видѣла, и що иншіи подорожники подають, на кольоніяхъ такожь мруть люде якъ мухи. Клíматъ тамъ, видко, есть для нашихъ людей убійчий, хоть въ мень-

шомъ степени якъ на берегахъ моря або въ болотнистыхъ долинахъ рѣкъ.

Таке то пекло на кольоніяхъ въ Паранѣ; але нынѣ вже на кольоніи, еще разъ повторимо, цѣлкомъ не пускають; лише высылають людей на роботу при плянтаціяхъ кавы въ клімать еще горячійшій и нездоровшій, въ условія безъ порôвнаня гôршй, якъ на кольоніяхъ. — Бѣжже чоловѣче до Бразиліи, бо тя дармо перевезуть кораблемъ!

Кудажь ся кинути?

Передовсѣмъ кождый, що зважить ся на еміграцію зъ свого краю, мусить се добре знати, що той, що собѣ на рôднôй земли не умѣє рады дати, межи чужими людьми, въ иншихъ зовсѣмъ обставинахъ житя, еще менше може надѣяти ся доброго поводженя. То правда, що есть на свѣтѣ краѣ, котрі ся знаходять въ безпорôвнаня лучшихъ вôдъ нашого обставинахъ, але щобы зъ того скорыстати, треба чоловѣка поворотного, цѣкавого, дуже пильного, зъ желѣзною волею, тай еще здалобы ся, щобы хоть троха знавъ языкъ того краю, до котрого їде. Дурный а лѣнивый то ино въ рускихъ байкахъ добре выходить и якусь чудесну надъ собою опѣку мае, — а на широкôмъ свѣтѣ, въ дѣйстности, згиве якъ руда мышь, еще скорше, якъ у себе въ дома. Та еще и то скажу, що выкруты вôдъ роботы и языкъ гладкій, котрыми у насъ по селахъ, хоть нужденно, але все таки проживити ся можна, на широкôмъ свѣтѣ анѣ троха не поплачують. Тамъ анѣ однои годины тымъ не проживешь.

Що значить робота и якъ треба робити, щобы до-

робити ся, о тôмъ богато знали бы сказати тû, що ѣздили до Америки (до Сполученыхъ Станôвъ) на роботу. Тамошный робôтникъ живить ся мясомъ, товстыми сырами але и робить за кôлькохъ галицко-рускихъ робôтникôвъ. И нашû живлячи ся тамъ безъ порôвнаня лучше выробили въ собѣ силу и охоту до роботы, такъ, що по кôлькохъ тыжняхъ вже мало що не дорôвнювали тамошнымъ робôтникамъ. Прикладъ тысячѣвъ нашихъ „Американôвъ“ довѣвъ заразомъ, що надзвычайно мала выдатнôсть роботы господаря у насъ походить зъ недостаточного вôдживлюваня ся и зъ того, що дуже низька плата за роботу знеохочуе до неѣ. А потôмъ люде привыкають до дня робучого, въ котрôмъ есть три чверти спочинку а лише четвертина роботы, — и дальше вже и на власнôмъ поли самû себе такою роботою ошукують. Здае имъ ся, що нѣгде на свѣтѣ и бути инакше не може.

Колижь трафить ся робота поплатнѣйша, якъ при будовѣ желѣзниць, то нѣмъ нашû оглянуть ся, а похоплять ся, яка то мае бути робота, то вже заскочуть Мазуры и Италіяне а нашû лише дивлять ся и дивують. Отъ и теперь при будовѣ желѣзницѣ Тернопôль Островъ-Галичь кто робить? Мазуры, Чехи, Италіяне, словомъ всѣ, лише не нашû. Ставали тамъ декуда и нашû, отъ н. п. кôлькохъ зъ села Купчинець. Робили они цѣлый тыждень по своему пôдпираючи рыскалями бороды и забавляючи ся безконечными розмовами. И що ся показало при тыждневôмъ обрахунку? Ото чужû зробили тôлько, що имъ за день выпало платнѣ по риньскому и бôльше, а нашû заробили по 14 кр. на день!! Розумѣе ся, що такихъ робôтникôвъ предприемцѣ анѣ видѣти не хотять, бо они мусять роботу выкôньчити на означеный терминъ. А прецѣнь такû самû люде, що тутъ заробляють по 14 кр.,

якъ ихъ судьба кинула до Америки, где иншои платы нема, лише вôдъ штуки (на аккордъ, не вôдъ дня, лише вôдъ того, що ся зробить), заробляли тамъ по пôвтретя риньского денно. Отъ то такъ: якбысьте хотѣли чоловѣка научити плывати на плытонькôй водѣ, то не схоче порядно веслувати руками и ногами буде ся вамъ вымавляти, буде ся бавити, и не научилибысьте его плывати анѣ за рôкъ; — але киньте его на глубоку воду, где нема часу мудровати, ино треба вôдъ разу пороти руками и ногами воду, бо инакше смерть чекае, — о! то побачите, якъ вôнъ буде брати ся щиро до плываня. Галичина то та плытка вода а широкій свѣтъ, то глубѣнь, въ котрôй або будешь плывъ або згинешь! Нехай же ся не пускае на ту глубѣнь той, що плывати анѣ трошка не умѣе.

Страшный досвѣдъ зъ Бразиліею, котрый до теперь коштуе житя кôлька тысячей людей а руины зъ кôлькадесять тысячь люда изъ Галичины, поучивъ о тôмъ, що не можна пускати ся на слѣпо, зъ завязаными очима хоть бы до пекла, кобы ино зъ дому. Треба мати докладнй вѣдомости о краю, до котрого выбераешь ся на еміграцію. — Особливожь тогды, коли хто выходить зъ краю, щобы осѣсти на грунтѣ въ чужинѣ, той мусить знати, якій тамъ 1) клімать, 2) якй землѣ 3) обставины господарскй, цѣны головныхъ продуктôвъ господарскихъ якъ збôжь, худобы, масла, сыра и ин. якй комунікаціѣ, якій збытъ продуктôвъ (продажь), тамошный спосôбъ управы рôлѣ, 4) якй стосунки кредитовй, 5) яка суспôльнôсть, яке правительство, чи розумне и справедливе чи ошуканьче и розбишацке якъ въ Америцѣ полудневôй. (Бразилія, Аргентина) и т и.

А що кождый зъ тыхъ краѣвъ, до котрыхъ люде тягнуть ся на кольоніи, есть величезный, а гдекотрй

зъ нихъ якъ Сполучені Станы, Канада, Сибиръ такъ великій якъ всѣ европейскі державы разомъ, повысшіи обставины въ рôжныхъ частяхъ рôжнѣ бувають, тожь треба докладно знати где, въ якôй околицѣ порадно бы було осѣсти. Въ посѣлостяхъ російскихъ въ Азіи, въ котрыхъ зо двѣ Европы бы ся помѣстило, есть кліматъ такъ рôжный, що на полудни бавовну управляють, а на пôвнôчнôмъ всходѣ земля сподомъ черезъ цѣлый рôкъ замерзла а въ сѣчню духъ мерзне въ повѣтрю.

Зъ краѣвъ, котрі ся кольонізують, можуть входити въ рахубу: 1) Аргентина, 2) Австралія, 3) Канада, 4) Кавказъ, 5) Полуднева Сибирь, 6) Сполучені Станы.

Аргентина. Та сама дорога до неи, що до Бразиліи, лишень еще трошка дальше. Кліматъ безъ порôвнаня лучшій и вôдповѣднѣйшій для нашихъ людей, якъ въ Паранѣ бразилійскôй. Пôдъ горами Кордилєрами такій якъ на нашôмъ пôдгôрю, на Пампасъ близше моря атлянтицкого такій якъ на Украинѣ. Землѣ такожь безъ порôвнаня лучші якъ бразилійскі, напримѣръ землѣ на степахъ аргентиньскихъ въ нѣчôмъ не гôрші вôдъ чорноземлѣ украиньскои. Гандель збôжемъ больше оживленый, и починає ся уряджувати на ладъ пôвнôчно американьскій. Аргентина уже теперь вывозить близько 15 міліонôвъ кôрцѣвъ пшеницѣ рôчно (1893 р.) а есть всяка надѣя, що зъ кождымъ рокомъ число тое буде рости. Худобы за для дуже далекого вôддаленя (мѣсяць ѣзды кораблемъ) не може зъ корыстею для себе вывозити до Европы, такожь биті штуки (мясо) заморожені, хоть пробовано везти до Европы, однакъ трудно, щобы пôдъ тымъ взглядомъ могла мѣряти ся коли Аргентина зъ краями безъ порôвнаня близшими, якъ Канада, Спо-

лученй Станы, а колись, якъ буде укбнчена желѣзница сибирска, зъ полудневою Сибирю.

За для того дуже великого вбдаленя вбдъ Европы цѣна збôжа и худобы на мѣсци суть дуже низькй; а господарѣ великихъ зыскôвъ зъ морга не мають. До того грошѣ аргентиньскй, якъ и бразилійскй, теперь въ Европѣ мало вартй, и мало що за велику суму тамошныхъ грошей дôстати можна. Правительство аргентиньске, то значить урядники тамтейшй не богато утѣкли вôдъ бразилійскихъ.

Емігрувати до Аргентины бувъ часъ до року 1890, бо до того року правительство тамошне попирало кольонізацію и перевозило емігрантôвъ дармо або за знижену цѣну. Але вôдъ того року кождый, щобы хотѣвъ тамь ѣхати, мусѣвъ бы величезнй кошты такъ далекои подорожѣ самъ понести. Кольоній нашихъ въ Аргентинѣ не ма — о еміграціи до Аргентины не може бути мовы.

Австралія. Значно дальша вôдъ насъ, якъ Бразилія и Аргентина зъ тои причины кольонізація тамтуда звернути ся не може. Правительство тамошне анѣ даремного перевозу анѣ за зниженою цѣною не подае. Цѣны робôтника высокй. Языкъ англійскій. Правительство англійске.

Канаду и Сполученй Станы обговоримо разомъ, бо дорога до нихъ однака и богато зъ собою вспôльною мають. Канада граничить на цѣлôй широкости Америки пôвнôчнои, вôдъ оцеану Атлянтицкого до оцеану Спокôйного зъ Сполучеными Станами. Въ загалѣ клімать въ замешкалôй части Канады зимнѣйшій, якъ въ Сполученыхъ Станахъ, хоть деякй провінціи Канады якъ Колюмбія и полудневе Онтаріо мають далеко ла-

годнѣйшій и пôдъ всякимъ взглядомъ лучшій клімать якъ Станы Дакота, Міннесота, Монтана и иншій.

Насъ обходить найбôльше тота рôжница, що Сполученй Станы густѣйше замешкаий и дармо землѣ тамъ нѣгде не дають, пôдчасъ коли Канада надзвычайно мало залюднена, саме теперь кольовізує ся и одержує ся тамъ землю вôдъ правительства за дармо.

Нынѣ есть Канада одинокимъ краемъ на свѣтѣ, въ котрôмъ дôстае кольоніста землю и то въ значнôмъ просторѣ за дармо, и въ котрôмъ кольонізація добре уладжена правильно и зъ пожиткомъ для осадникôвъ поступае.

Въ Сполученыхъ Станахъ, котрй намъ уже не новина, божь тôлько люда вôдъ насъ ѣздило тамъ на заробки, можна въ деякихъ Станахъ дôстати землю еще дуже дешево, бо за кôлька або кôльканайцять доларôвъ*) за акръ**). Тôлько що тамъ вже купою осѣдати не можна, але бôльше поодиноко. Въ такихъ условіяхъ може втримати ся лише такій, що знае добре по англійски, и самъ потрафить собѣ изъ всѣмъ дати раду, чи то зъ продажею продуктôвъ господарскихъ, чи зъ купномъ и спроваджѣнемъ знарядôвъ господарскихъ або одежѣ и т. и. Въ Сполученыхъ Станахъ, въ котрыхъ образоване народне найвысше изъ цѣлого свѣта стоить, суть гдеякіи особливости, дуже корыстнй. Попередь всего нема пана, нема господаря, нема жида, такого якъ у насъ, есть лишь самй обывателѣ державы, котрй цѣнять ся пôсля выдатности ихъ працѣ, и пôсля маетку добутого працею. Але тамъ нашь чоловѣкъ,

*) Доларъ около два и пôвъ злр.

**) Акръ = 40 арôвъ = трошка бôльше якъ двѣ третины морга.

яко самостойный предприемецъ чи господарь, мусѣвъ бы выдержати всповзаводництво (соперництво, конкуренцію) иншихъ народовъ, о много вôдъ нашого сильнѣйшихъ, проворнѣйшихъ и способнѣйшихъ. Впрочѣмъ въ Станахъ кожда народнôсть неслыхано скоро вынародовлюе ся.

Канада есть такъ велика, якъ цѣла Европа але тôлько полуднева еѣ часть вздовжь границѣ зъ Сполучеными Станами надае ся пôдъ управу збôжа. Въ тôй полудневôй части лежать слѣдуючи провінціи: 1) Квебекъ, 2) Онтаріо, котри яко тако суть залюдненй, а дальше тіи, въ котрыхъ дають вôльни грунта т. е. 3) Манітоба, 4) Саскачеванъ, 5) Ассінібоя, 6) Альберта. 7) Колюмбія, та уже надъ Оцеаномъ Спокôйнымъ. Цѣлѣська Канада мае о $1^1/_2$ міліона менше люда, якъ наша Галичина и то больше якъ три чверти тои сумы мешкае въ Квебекъ и Онтаріо.

Кожда провінція Канады мае свою власну управу, а цѣла Канада належить до Англіи, однакожь власть Англіи надъ Канадою есть дуже маленька. Канада есть майже совсѣмъ самостôйна.

Якъ въ Сполученыхъ Станахъ, где одно мѣсто Чікаго бôльше на свои школы выдае, якъ наша цѣла Галичина, такъ и въ Канадѣ школы суть доскональ. Въ пôвнôчнôй Америцѣ взагалѣ школы суть того рода, що хто скôнчить тамошну школу людову есть чоловѣкомъ образованымъ и може доступити хоть бы якого уряду.

Почты суть тамъ въ кождôмъ селѣ; зъ найдальшого закутка Канады листъ писаный до Львова ишовъ 17 день.

Клімать въ рôжныхъ частяхъ Канады рôжный, въ провѣнціяхъ, въ котрыхъ дають вôльни грунта, дуже подôбный до нашого клімату, лишень по бôльшôй части

зимы бувають еще острѣйшй. То зимно вправдѣ не есть таке прикре якъ въ Европѣ; бо морозы тамъ всегда сухй, але термометеръ по бôльшôй части показуе низшу, мѣсцями значно низшу, температуру якъ у насъ. То зимно власне встримувало до недавна (именно такъ довго, поки були вôльнй землѣ въ Станахъ) мякшй на морозъ народы вôдъ кольонізаціи Канады, тымъ бôльше, що одна компанія торгуюча футрами (Hudson-Bay Company), до котрои той цѣлый кутъ свѣта належавъ, старала ся всякими способами и пересадными вѣстями вôдстрашувати людей вôдъ осѣданя тамъ, щобы ихъ футряный гешефтъ не попсувъ ся. Въ послѣднихъ лѣтахъ однакъ ожививъ ся дуже рухъ еміграційный, особливо изъ Сполученыхъ Станôвъ идуть господарѣ, котрымъ на ихъ грунтахъ вже уроджаѣ почали меншѣти. Для насъ тото зимно якъ разъ може бути запорукою поводженя нашихъ кольоній, бо мякшй на зимно народы отягають ся задля него, и тамъ нѣколи вôдъ нихъ густо не буде. Италіянъ анѣ Французъ тамъ не пôйде, Англікъ досыть неохотно, тôлько Нѣмець, Шкотъ, Шведъ и Янкесъ зъ Сполученыхъ Станôвъ зрушили ся теперь до Канады. Але такого твердого народа, котрому оденъ кожухъ а часто и однй чоботы на всю родину мусять выстарчити, що въ трѣскучй морозы перейде ся зъ розпятою на грудехъ сорочкою и нѣчо му ся не стане; такого тамъ нема анѣ одного. Морозу нашь господарь не боить ся, коли мае подостаткомъ опалу свого власного, а може набити собѣ заяцѣвъ та лисôвъ на футро для себе, кôлько ему ся лише сподобае. Тамъ нѣхто не мае осôбныхъ привілеѣвъ на польоване и рыбоаовство а звѣрина и рыба и лѣсъ належать до господарѣвъ.

На комунікаціи то есть дороги рôжного рода кладуть тамъ дуже много гроша, якъ и въ Станахъ

Сполученыхъ Желѣзнѝ дороги суть всюдя, где суть якѝ осады, а то по просту для того, що тамъ напередъ будують желѣзницю, а потомъ доперва люде вздовжь неѣ осѣдають. Есть одна славна желѣзниця вôдъ оцеану до оцеану, котра ся тягне впростъ черезъ 5.767 миль англійскихъ, а вôдъ неи розходять ся въ право и въ лѣво вôдноги. Всѣхъ желѣзницъ есть въ Канадѣ на 15 тысячей миль англійскихъ*) Канада мае досконалѝ воднѝ комунікаціи и на удосконалене тыхъ комунікацій вложено дуже много коштôвъ. Тымъ власне Сполученѝ Станы и Канада бють Европу, що своими комунікаціями скоро, акуратно и дуже дешево кидають свои продукты на европейскѝ торги. Тотѝ провінціи Канады въ котрыхъ дають дармо землю кольоністамъ, продукують при 200-тысячнôй людности 55 міліонôвъ бушлѣвъ збôжа рôчно**). Промыслъ Канадийскій розвивае ся дуже хорошо, и тутъ много люда, котрѝ не затрудненѝ зъ якои небудь причины при рôльництвѣ дуже высокѝ, якъ на нашѝ стосунки, знаходять заробки. Платня робôтника пересѣчно еще высша якъ въ Станахъ Сполученыхъ. Самѝ тартаки достарчають рôчно продуктôвъ въ вартости 125 міліонôвъ злр , млыны за 128 міліонôвъ злр., фабрики сыра за 25 міліонôвъ злр., фабрика обуви за 47 міліонôвъ злр. а цѣлый рядъ иншихъ галузей промыслу также причиняе ся до богацтва краю въ вôдповѣднôй степени. Вартôсть продуктôвъ промыслу Канадийского выносила въ р. 1891 оденъ міліярдъ***) злр. Крôмъ рôльництва вôдзначае ся Канада

*) Миля англійска троха менша якъ чверть нашои милѣ.

**) Бушоль = чвертка на 9 гарцôвъ.

***) Міліярдъ = 1000 міліонôвъ.

передовсѣмъ своими лѣсами, багацтвомъ рыбъ и копальнями. Самыхъ рыбъ выносять зъ Канады за 23 міліоновъ злр. рочно, не рахуючи вартости того, що споживае ся на мѣсци.

Парубокъ при господарствѣ бере кромъ удержаня звыжь 60 злр. мѣсячно, а найнятый на жнива навѣть до 100 злр мѣсячно вразъ зь удержанемъ. Розумѣе ся треба умѣти робити по англійски, и говорити по англійски або бодай по нѣмецки, бо въ Канадѣ дуже богато кольоній нѣмецкихъ.

Якъ въ Сполученыхъ Станахъ такъ и въ Канадѣ тутейша такъ звана интелігенція не здала ся на нѣчо, бо тамъ въ кождой галузи мають своихъ далеко способнѣйшихъ и лѣпше выобразованыхъ.

Интелігентный чоловѣкъ одъ насъ, якбы тамъ приѣхавъ, а не хоче зъ голоду згинути, мусить ся сейчасъ брати до простои роботы, н. пр улицѣ замѣтати, камѣне товчи, при чѣмъ простый господарь больше одъ него заробить, отжежь посля американьскихъ понятій больше „вартъ" якъ такій интелігентъ За то для людей робучихъ Канада а до недавна и Сполучені Станы дають неровно лучші условія житя якъ Европа.

Рольникъ въ Канадѣ одержуе одъ правительства 160 акровъ (= 113 морговъ землѣ) за дармо, платячи лишень за помѣръ и за вписане 10 доляровъ с. е. около 25 злр.

Цѣлый край тамъ подѣленый на квадратові секціи по 640 акровъ, рольникъ зъ родиною або ино поодинокій мужчина повысше 18 лѣтъ отримуе чвертку такои секціи. Кожда секція мае свое число. При желѣзницѣ на 4 милѣ зъ одного и другого боку, секціи

непаристо позначенї належать до желѣзницѣ, и суть въ менше замешканыхъ сторонахъ продаванї по 3 доляры за акръ на раты въ 10 лѣтахъ. Паристо значенї належать до правительства и тіи суть роздаванї. Дальше вôдъ желѣзницѣ все належить до правительства.

Патентъ на власнôсть отримуе осадникъ по трехъ лѣтахъ, коли выкаже ся, що тамъ дѣйстно осѣвъ, принайменше по 6 мѣсяцѣвъ въ року сидѣвъ, збудувавъ собѣ яку таку хатину, и зъоравъ троха грунту.

Стати господаремъ на 113 моргахъ грунту, то выдасть ся не одному щастемъ, о якимъ анѣ снити бы не снѣвъ. Що се при розумнôмъ зъорганізованю еміграціи осягнути ся дасть, се жадному сумнѣвови не улягае. Однакъ есть цѣлый рядъ условій, котрї ограничують можнôсть доступленя сегô щастя для невеликого числа нашихъ людей. Передовсѣмъ далека дорога, котра въ сумѣ коштувати буде мало що не 150 злр. вôдъ особы. Правительство канадийске не дае на дорогу въ регулѣ жадной пôдмоги и треба еѣ власнымъ коштомъ вôдбувати. Дорога та тревае черезъ море тыждень, а желѣзницями вь Европѣ и въ Канадѣ зо пять день. Небувалї пускати ся самопасъ не можуть хиба цѣлыми купами пôдъ проводомъ чоловѣка, свѣдомого способôвъ подорожи и языка хотьбы нѣмецкого.

Щобы можна ся утримати на наданôмъ ґрунтѣ потреба мати еще и по приѣздѣ грошей бодай на стôлько, щобы ся пережививити до першого уроджаю щобы купити собѣ волы до плуга и знаряды господарскї або бодай заплатити осѣлому вже сусѣдови за зъоранє степу (прериѣ). Першї кольоністы, котрї тамъ пôйдуть мусять мати по приѣздѣ по кôлькасотъ злр. на родину. Пôзнѣйшї будуть могли ити и зъ меншою далеко сумою,

стаючи у давнѣйшихъ кольоністôвъ на роботѣ, а по привченю ся языка тамошного, также и у иншихъ — по роцѣ заробляти собѣ стôлько, що вже будуть могли самі на себе грунтъ взяти.

Впрочѣмъ въ першихъ часахъ всѣ по роботахъ господарскихъ будуть заробляти чи въ лѣсахъ, чи въ копальняхъ, чи коло желѣзниць для придбаня собѣ капіталу.

Неодному здавати ся буде, що маючи тутъ господарство вартости кôлькасотъ до тысячи злр., господарь и въ Галичинѣ добре жие и не потребуе емігрувати. Порахуймо. Три а найбôльше чотыри морги поля середнои якости, хата зъ обôйстемъ и урядженемъ господарскимъ представляе вартôсть 1000 злр. и за таку суму збути ихъ можна, если есть купецъ. Середне господарство есть два разы бôльше, а кôлько оно чистого доходу приносить, тосьмо выраховали на початку сеи книжочки, на пôдставѣ урядовыхъ датъ статистичныхъ. Тымъ оже, що кричать, що господарь маючи господавство вартости 1000 злр. уже добре собѣ жіе, можнабы лише пожелати такого добра!

Нато знову, щобы выправляти на кольонізацію т. е. на осадництво на грунтѣ людей, котрі прибувши на мѣсце не мають нѣчого, на то, кажу треба або людей несумлѣнныхъ або глупыхъ. Одробина застановленя выстарчила бы, щобы порозумѣти, що чоловѣкъ безъ жадныхъ средствъ, голѣручь, до господарства брати ся не може. Нынѣ яко усправедливлене, що людей высылае ся до Бразиліи, подають, що людей безъ средствъ гдеинде высылати не можна, — але помаганє до самоубійства, (бо еміграція до Бразиліи не есть чимъ инш имъ якъ самоубійствомъ) въ жаденъ способъ усправедливити ся не дасть. Въ Бразиліи па капіталъ по-

трѣбный до обнятя господарства не заробить, а лѣзти вôдъ разу въ довги за купно грунту, за знаряды господарскѣ, за прожитокъ значить зъ горы зруйнувати ся. Кто не має нѣчого, той не може ся рушати зъ дому хиба на роботу замовлену.

Найлучшій часъ выѣжджати до Канады есть вчасною весною, бо тогды можна по занятю грунту посадити бараболю и вкинути троха збôжа въ зъоране поле. Пôдъ лѣто може ѣхати лише той, що хоче найняти ся на жнива и заробити гроша на своє будуще господарство. Въ осени пôдъ зиму не повиненъ ся нѣхто до Канады пускати, бо роботы не легко знайде, и лише дурно на прожевлене себе черезъ зиму буде выдавати грошѣ, може послѣдни.

Вже вѣдомо, що въ такъ великôмъ краю якъ Канада и клімать и землѣ бувають дуже рôжнѣ. На що лѣпше, въ однôй тôлько провінціи Канады, въ Колюмбіи надъ берегомъ моря майже безустанно падають дощѣ, а въ серединѣ того краю є околицѣ такѣ сухѣ, що треба грунта наводнювати хиба, бо инакше нѣчого бы зъ браку вохкости робити не могли. И въ иншихъ провінціяхъ Канады н. п. въ Ассінібоя есть околицѣ, где такъ мало дощу падає, що управа збôжа цѣлкомъ непевна, въ иншихъ знова на широмъ степу (преріѣ) и глубокими студнями годѣ ся дôбрати до воды; въ иншихъ клімать дуже острый, такъ що въ лѣтныхъ ночахъ трафляють ся приморозки, котрѣ шкодять збôжу. Есть мѣстцями величезнѣ просторы лѣсôвъ, то знову степы безмежнѣ, а есть и край мѣшаный; лѣски перемѣшанѣ зъ сѣножатями и степомъ. Въ одныхъ околицяхъ саму лише пшеницю, неразъ по кôлька лѣтъ на однôмъ и тôмъ самôмъ поли сѣють, въ иншихъ бôльше ховомъ худобы ся занимають.

Однымъ словомъ можна зробити щасте зъ невеликимъ капіталомъ а можна и знищити ся выбравши недогôдну околицю.

Отжежь для того, щобы першимъ кольоніямъ рускимъ запевнити поводжене, выбирає ся сего лѣта на жнива выправа руска до Канады, зложена зъ Дра Олескова, професора господарства въ семинар. учит. у Львовѣ и двохъ делегатôвъ — селянъ, котрѝ ѣдуть яко вôдпоручники господарѣвъ, маючихъ гадку перейти на кольоніи въ Канадѣ.

Цѣлею выправы єсть простелити дорогу першимъ нашимъ кольоністамъ, указати имъ найтаньшій способъ подорожованя, выбрати добру околицю, въ котрôй розвôй господарствъ мавъ бы запевнену будучнôсть, вызыскати всѣ полекшѝ, якѝ правительство чи желѣзницѣ дають гдеколи тымъ емігрантамъ, котрѝ умѣють ся о то постарати.

Для выправы а властиво для провôдника еѣ Канада не єсть чужа. Що можна було довѣдати ся о ней чи то о земляхъ, о розселеню прерий (степôвъ), лѣсôвъ и краю мѣшаного, чи о кліматѣ, чи о стосункахъ рôльничихъ, промысловыхъ и торговельныхъ, о урядахъ и управѣ краю, о условіяхъ кольонізаціи, се все выступдіовано не тôлько зъ книжочокъ котрѝ правительство для информаціи емігрантôвъ выдає, але зъ статистичного рочника Канады и зъ многихъ географічныхъ и економічныхъ наукових праць о Канадѣ и зъ переписки зъ органами правительственными и самыми кольоністами, осѣлыми въ Канадѣ. Ходить теперь отжежь о оглянене власными очима, о выбôръ околиць и бôльше подрôбне выслѣджене важнѣйшихъ точокъ, вôдносячихъ ся до тамошного способу загосподарованя, высоты потрѣбного

капіталу и въ загалѣ всего, що на жите кольоністы влѣяти може.

Делеґаты селяне лишають ся на сей рôкъ въ Канадѣ и будуть ся удержувати зъ заробôткôвъ, провôдникъ выправы поверне пôзною осенею. Делеґаты будуть мати спосôбнôсть пôзнати обставины заробковѣ и о всѣмъ дуже докладно своихъ краянôвъ, що ихъ выслали, повѣдомлять. Оба делеґаты умѣють трошка по нѣмецки. Они будуть заразомъ першими кольоністами. Доробивши ся гроша спровадять за рôкъ свои родины вже на грунтъ. По поворотѣ провôдника выправы появить ся справозданє зъ подорожи, въ котрôмъ всѣ практичнѣ питаня, вôдносячѣ ся до Канады, будуть подрôбно обговоренѣ.

Такъ буде въ способъ практичный роспочата еміграція на кольонія, котра не може перейти въ дике покиданє свого и гоненє въ свѣтъ за щастемъ, вже хотьбы для того, що кождый чоловѣкъ мусить на себе на дорогу выдати звыжь 120 злр.

Еміграція на кольонія буде отжежь печисленна, але здорова и розумна. О ней на разѣ можуть думати лишень люде, котрѣ мають маєтку вартости около 1000 злр. або небогато менше. По при тôй еміграція розвине ся до Канады еміграція часова на заробôтки така, якъ була до недавна до Стапôвъ Сполученыхъ. Але та еміграція, котра буде зновъ жереломъ капіталôвъ до подвигненя господарствъ въ нашôмъ краю, може ся въ Канадѣ розвинути лише опираючи ся о свои кольонія. На першу роботу будуть люде ити до своихъ кольоністôвъ, божь тіи на своихъ посѣлостяхъ 113 морговыхъ будуть потребувати помочи рукъ людскихъ, котрыхъ въ Канадѣ бракъ, а робôтники, привчивши ся на кольоніяхъ одробину англійского языка, будуть могли потôмъ вже и независимо вôдъ своихъ шукати роботы

чи у кольоністôвъ инших народôвъ, чи вь копальняхъ угля, золота, чи въ лѣсахъ чи въ промислѣ.

Першй кольоністы пôйдуть зъ початкомъ весны року 1896, — передъ тымъ нехай нѣкто ся не рушае тамтуда, бо самопасъ безперечно зруйнують его найрôжнѣйшй агенты або осяде на слѣпо въ мѣсци, въ котрôмъ на два роки або часами и на три разъ збôже ся родить, або не умѣючи жадного свѣтового языка не дôстане роботы.

Сибирь и Кавказъ. Що фізичнй условія (кліматъ, земля) полудневои Сибири надають ся подекуди цѣлкомъ добре до управы збôжа, а навѣть овочѣвъ, се не улягае жадному сумнѣвови. Кавказъ же представляе що до красоты природы, лагôдного и здорового клімату одну изъ лучшихъ сторôнъ свѣта. Передъ кôлькома лѣтами задумавъ покôйный о. Наумовичь побудити кольонізацію Кавказу нашими господарами, але его намѣры позôстали на папери. Землю добру можна тамъ купити вôдъ 20 злр. за моргъ, по крайнôй мѣрѣ до недавна такъ було. Передовсѣмъ треба сказати, що правительство россійске не спріяе кольонізаціи чужосторонными людьми а галичане въ особенности симпатіею на грунтѣ россійскôмъ зовсѣмъ не тѣшать ся. Хоть бы Росіи певно здало ся теперь густѣйше залюднене на всхôдныхъ окраинахъ Сибири, въ краю Над-амурскôмъ и Уссурійскôмъ, однакъ анѣ жадныхъ заохотъ анѣ организаціи чужосторонной, якъ то есть въ Канадѣ, було въ Аргентинѣ и въ Бразиліи, въ Росіи не ма.

Обставины заробковй въ Сибири дуже злй зъ причины конкуренціи роботы арештантôвъ а надъ Амуромъ и Уссуры Хиньцѣвъ. Зъ Хиньцями, котрй пильнôсть въ роботѣ лучать зъ неслыхано малыми вымогами що до платы нѣякій народъ въ свѣтѣ конкуренціи не може

вытримати. Американьскіи робôтники одныхъ тôлько Хинцѣвъ боять ся, и въ такъ свобôднôмъ краю, якъ Америка, уважають яко рѣчь конечну осôбніи права, зверненіи противъ паплииови хиньскихъ робôтникôвъ. Въ повысше наведеныхъ краяхъ всю роботу коло рôлѣ и огородôвъ сповняють Хинцѣ.

Безперечно, що Росія, яко цѣль еміграціи мае се за собою, що нашь селянинъ зô своимъ рôднымъ языкомъ давъ бы собѣ раду, однакъ въ загалѣ еміграція тамтуда не выдае ся можливою анѣ особенно корыстною. Впрочѣмъ о економічныхъ выглядахъ на успѣхъ кольонізаціи въ Росіи далобы ся сказати остаточне слово по выслѣдженю ихъ на мѣстци черезъ фахового знатока.

Безъ сумнѣву однакъ еміграція до Росіи напотыкалабы зъ высінои стороны на далеко бôльшіи перепоны, якъ куда небудь инде.

Цѣны збôжа

у Львовѣ зъ дня 30. червня 1894 р.

Пшениця	(75 кільо)	7	зл.	75	кр.	до	8	зл.	30	кр.
Жито	(73 кільо)	6	"	—	"	"	6	"	25	"
Ячмѣнь	(64 кільо)	5	"	75	"	"	6	"	50	"
Овесъ	(45 кільо)	5	"	70	"	"	6	"	40	"
Рѣпакъ	(100 кільо)	9	"	25	"	"	9	"	75	"
Гречка	(64 кільо)	—	"	—	"	"	—	"	—	"
Горохъ до вареня	(82 кільо)	5	"	50	"	"	8	"	—	"
Горохъ насѣнный	(82 кільо)	—	"	—	"	"	—	"	—	"
Вика	(100 кільо)	5	"	—	"	"	6	"	—	"
Кукурудза	(82 кільо)	6	"	70	"	"	6	"	90	"
Конюшина червона	(82 кільо)	50	"	—	"	"	65	"	—	"
Конюшина бѣла	(82 кільо)	70	"	—	"	"	90	"	—	"
Конюшина шведска	(82 кільо)	50	"	—	"	"	60	"	—	"
Хмѣль	(56 кільо)	—	"	—	"	"	—	"	—	"

